13/10/2021

Η βυζαντινή εικόνα στην παράδοση της Εκκλησίας και τη σύγχρονη εποχή

/ Γνώμες

- **Της Ιωάννας Στουφή – Πουλημένου**

Καθηγήτρια Χριστιανικής Αρχαιολογίας και Τέχνης του Τμήματος Θεολογίας της Θεολογικής Σχολής ΕΚΠΑ

Ποιο μπορεί να είναι σήμερα το ενδιαφέρον του σύγχρονου ανθρώπου για τη βυζαντινή εικόνα και γενικότερα τη βυζαντινή ζωγραφική; Σίγουρα κάθε ευαισθητοποιημένος πολίτης θαυμάζει τη βυζαντινή τέχνη σε ένα μουσείο ή μια συλλογή, υπάρχουν εξάλλου έργα βυζαντινής τέχνης σε πολλά από τα μεγάλα μουσεία του κόσμου.

Ένας χριστιανός όμως βλέπει την εικόνα, άσχετα από την εποχή ή την καλλιτεχνική τάση (στυλ), όχι μόνο ως αντικείμενο τέχνης αλλά πρωτίστως ως αντικείμενο τιμής και προσκύνησης.

Πράγματι η εικόνα, ιδίως στην ορθόδοξη παράδοση, είναι συνυφασμένη διαχρονικά με τη λατρεία της Εκκλησίας μας και εκφράζει με τρόπο άμεσο τη θεολογία της. Έτσι η εικόνα του Χριστού ή της Βρεφοκρατούσας Παναγίας αισθητοποιεί την

πραγματικότητα της **Θείας Ενανθρώπησης** και συνεπώς της σωτηρίας του ανθρώπου. Από εδώ προκύπτει, κατά τη γνώμη μας, ο ρεαλισμός της εικόνας (μίμηση της φύσης κατά τους Πατέρες της Εκκλησίας), όχι βέβαια απαραίτητα τεχνοτροπικός αλλά θεολογικός, που σχετίζεται με την πραγματικότητα της σωτηρίας του ανθρώπου, μέσω της Θείας Ενανθρώπησης και του Μυστηρίου της Θείας Ευχαριστίας (Ευχαριστιακός ρεαλισμός). Γιατί αυτός ακριβώς είναι ο ρόλος μιας βυζαντινής χριστολογικής παράστασης, η αισθητοποίηση του γεγονότος της Θείας Ενανθρώπησης, της Γέννησης, του Πάθους και της Ανάστασης του Χριστού, που είναι η προϋπόθεση για την πραγματική παρουσία Του στη Θεία Ευχαριστία. Και όχι μόνο αισθητοποίηση αλλά πιστοποίηση και διακήρυξη του δόγματος από την Εκκλησία μέσω της εικόνας, όπως χαρακτηριστικά αναφέρουν οι πατριάρχες Κωνσταντινουπόλεως Νικηφόρος και ιερός Φώτιος.

Στην ίδια συνάφεια εντάσσεται και η θέση των Πατέρων της Εκκλησίας ότι η τέχνη είναι «μίμησις», όχι βέβαια με την έννοια της πιστής απόδοσης της φυσικής και αισθητής πραγματικότητας αλλά με την έννοια της διαφύλαξης των πραγματικών υποστατικών (προσωπικών) χαρακτηριστικών του αρχετύπου.

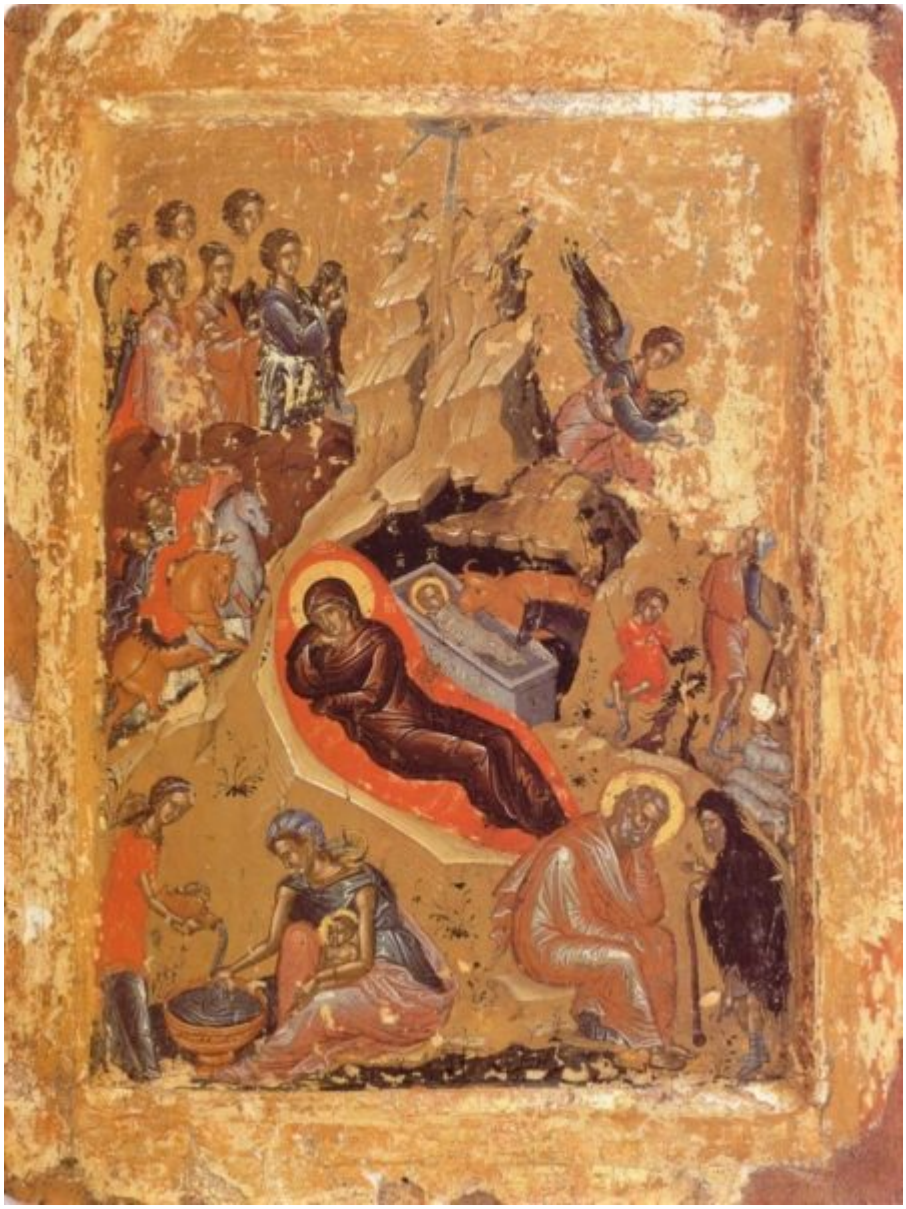

Πέρα από την έμφαση όμως που δίνεται στη θεολογική σημασία της εικόνας, η αισθητική αξία της βυζαντινής ζωγραφικής αναγνωρίζεται διαχρονικά από την παράδοση της Εκκλησίας. Η εικόνα της Βρεφοκρατούσας Παναγίας μας προσφέρει το «ωραίο θέαμα» λέγει ο ιερός Φώτιος, αναφερόμενος στην ψηφιδωτή παράσταση που ακόμη και σήμερα κοσμεί το τεταρτοσφαίριο της κόγχης του ιερού στην Αγία Σοφία στην Κωνσταντινούπολη. Η αισθητική αξία εξάλλου της βυζαντινής τέχνης είναι πλήρως αναγνωρισμένη σήμερα και μεγάλος αριθμός βυζαντινών εικόνων θησαυρίζεται στα σημαντικότερα μουσεία του κόσμου, όπου συχνά διοργανώνονται μεγάλες περιοδικές εκθέσεις με έργα από όλο τον κόσμο.

Σήμερα στις ορθόδοξες εκκλησίες, τοιχογραφίες και φορητές εικόνες ακολουθούν ως επί το πλείστον τη βυζαντινή παράδοση και κάποιος θα μπορούσε να διερωτηθεί: γιατί αυτή η «εμμονή» στη βυζαντινή τέχνη ή ποια θα μπορούσε να είναι η συνεισφορά της παράδοσης σε μια ανανέωση της εκκλησιαστικής τέχνης,

στο πλαίσιο πάντα της έκφρασης της ίδιας αλήθειας της Εκκλησίας στον σύγχρονο κόσμο; Η επισήμανση της **Ζ΄ Οικουμενικής Συνόδου** ότι «τοῦ δε ζωγράφου ἡ τέχνη μόνον», που έχει ερμηνευθεί ως δέσμευση του καλλιτέχνη, δεν θα μπορούσε συνάμα να σημαίνει και καταπληκτική ελευθερία; Ο ζωγράφος, γνώστης της παράδοσης της Εκκλησίας και κύριος της τέχνης του, μπορεί να σχεδιάσει, να συνθέσει, να επιλέξει τύπο, υλικά, χρώματα, τεχνοτροπία και να εργαστεί με όραμα και πίστη, βίωμα εκκλησιαστικό και τη χάρη του Θεού, με μια μόνο δέσμευση: να αισθητοποιήσει ό,τι αποκαλύπτεται στην ευχαριστιακή σύναξη: «τὸ μέγα τοῦτο καὶ ἄφραστον τῆς οἰκονομίας μυστήριον» (ι. Φώτιος).

Φυσικά η παραμονή στην παράδοση δεν σημαίνει δουλική αντιγραφή. Η παράδοση πάντα αποτελεί πηγή έμπνευσης και δημιουργικής «ανασύνθεσης» μιας εικόνας. Η «εκκίνηση» θα είναι από την παράδοση της Εκκλησίας, από την βυζαντινή και μεταβυζαντινή τέχνη, όμως η συνέχεια δεν πρέπει να είναι δουλική μίμηση και μηχανική αντιγραφή αλλά τέχνη δημιουργική. Όπως πολύ ωραία μας λέει ο Φ. Κόντογλου « ...ὁ τύπος ὅπου ἔχει κάθε ἅγιον πρόσωπον ἢ κάθε ὑπόθεσις (εννοεί παράσταση) εἶναι πάντοτε ὁ ἴδιος καὶ πάντοτε νέος, οὐδέποτε δε ἡ λειτουργική εἰκών εἶναι κάποια μηχανική ἀντιγραφή τῆς μιᾶς ἀπό τὴν ἄλλη, ὅπως ἐνόμισαν μερικοί, ὁποῦ δὲν ἐνεβάθυναν εἰς αὐτά τὰ ἔργα καὶ δὲν τὰ ἐσπούδασαν στοχαστικά καὶ μὲ εὐλαβεια.

Αυτά είναι κάποια από τα ζητήματα που συζητάμε και έμπρακτα αντιμετωπίζουμε στο πρόγραμμα «Βυζαντινή ζωγραφική. Η Τέχνη και η Θεολογία των εικόνων» του Learn Inn Ε.Κ.Π.Α. του ΚΕ.ΔΙ.ΒΙ.Μ. του Εθνικού & Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, μαζί με τον γνωστό ζωγράφο-αγιογράφο και πρώην καθηγητή της Θεολογικής Σχολής του ΕΚΠΑ Γιώργο Κόρδη, την ζωγράφο και συντηρήτρια δρ Παναγιώτα Κατωπόδη και τους σπουδαστές μας. Βασικός σκοπός του προγράμματος είναι η εκπαίδευση και η επιμόρφωση σχετικά με τη βυζαντινή ζωγραφική, ιδιαίτερα τις φορητές εικόνες, σε θεωρητικό (ιστορία της βυζαντινής ζωγραφικής) και πρακτικό επίπεδο (σχέδιο και χρώμα), και η δυνατότητα εικονογραφικής παραγωγής με περαιτέρω πρακτική εξάσκηση στο αντικείμενο.

Εστιάζει:

α. στο ιστορικό υπόβαθρο της βυζαντινής ζωγραφικής, όσον αφορά στη γένεση και την εξέλιξή της,

β. στην τέχνη και τη θεολογία των εικόνων,

γ. στην καλλιτεχνική αξία της βυζαντινής ζωγραφικής,

δ. στην εξοικείωση με τα υλικά, την τεχνική της φορητής εικόνας και τα στάδια

που ακολουθούνται στον σχεδιασμό και τον χρωματισμό των εικόνων,

ε. στην παραγωγή προσωπικού καλλιτεχνικού έργου.